

ՆՒՒԹԵՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՏԱՄԱՐ

ՎԱՒԵՐԱԳՐԱՅԻՆ

Ատենագրութիւններ
1919-1922
(Շար.)

Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան

1
ԱԶԳ. ԺՈՂՈՎ
(Նիստ 12 Սեպտ. 1919)

ՆԱԽԱԳԱՀ՝ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԷ
ԱՏԵՆԱՊԵՏ՝ ՊԱՐԳԵՒ ԷՖ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ժողովը տակաւին իր մեծամասնութիւնը չունի: Դիւանս պիտի հրատարակէ անունները այն երեսփոխաններուն, որոնք բացակայ կը գտնուին եւ արգելք կ'ըլլան մեծամասնութիւն գոյանալուն:

Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Կը կարծենք որ երբ կէսօրէ յետոյ տեղի ունենայ նիստը, աւելի նպաստաւոր կ'ըլլայ մեծամասնութիւն գոյացնելու տեսակէտով:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Ես կը կարծեմ որ ժողովը հետզհետէ մեծամասնութիւն չպիտի ունենայ, որովհետեւ 90-ի չափ երեսփոխաններէ բաւական մաս մը արտասահման կը գտնուին եւ հազիւ 60-65 երեսփոխան կայ Պօլսոյ մէջ. ասիկա բնական բան մը չէ: Պէտք է որ վարչութիւնը նոր ընտրութեանց հրահանգ տայ եւ ամէն նիստի սպասումներով գործերը չկաղան եւ ամութեան չդատապարտուին:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Կը կարծեմ որ ընտրութեան հրահանգը չի կրնար հաշտ երթալ ներկայ պայմաններուն, իսկ եթէ կ'ուզէք, կարելի է կատարել ընտրութիւնը եւ եթէ կ'ուզենք կառչիլ Սահմանադրութեան, ոչ թէ միայն պակասած երեսփոխանները պէտք է ընտրել, այլեւ վիճակով դադրածներն ալ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ.- Վիճակով դադրած երեսփոխաններու տեղ նոր ընտրութիւն կատարելու համար, կրնանք հետապնդել օրէնքին տրամադրութիւնը: Սակայն անոնցմէ

դուրս կան [2] երեսփոխաններ, որոնք իրենց պարտականութիւնը չեն կատարեր: Դիւանը անոնց նկատմամբ պէտք է որ կանոնական տրամադրութիւնը գործադրէ. անոնք որ չեն կրնար շարունակել, պէտք է հրաժարին եւ անոնք այսօրուրն իսկ պէտք է հրաժարեցնենք:

Ս. ՍՐԵՆՅ ԷՖ.- Ժողովին մեծամասնութիւն կազմել չկազմելը ժողովականներու զգացումներէն կախում ունի. պէտք է պարտաւոր ըլլան անոնք ամէն նիստի ներկայ գտնուելու եւ ներկայ չգտնուողները հրաժարած նկատուին:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Եղած դիտողութիւններուն վրայ պէտք կը զգամ աւելցնելու որ, երբ ժողովողեան կ'ըսենք որ դրամ տայ, միւս կողմէ անոնք որ ժողովական են, անոնց ալ պէտք է ըսենք որ իրենք ալ պէտք է ներկայ գտնուին:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Դիւանս ժողովի տրամադրութիւնը հասկնալով պիտի գործադրէ պէտք եղածը ժողովին մեծամասնութիւնը ապահովելու համար:

ՅԱԼԱԿՅԱԿԱՆ ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Տխոր պարտականութիւն մը ունինք կատարելիք: Մեր երիցագոյն անդամներէն Տ. Հմայեակ Արք. Դիմաքսեան (2) հոգին աւանդեց: Իր մահուրնէ քիչ օրեր առաջ ժողովիս ուղղած մէկ գրովը հրաժեշտ կու տայ արդէն մեզի, կը փափաքին որ կարդամ այդ գիրը մեր արձանագրութեանց մէջ գտնուելու համար:

(Պատճեն)

Հանգուցելոյն երկար պարիներու պաշտօնավարութիւնը կը հարկադրէ մեզի, որ յոտնկայս յարգանք մը յայտնենք իր յիշատակին: [3] (Բոլոր ժողովականք յոտնկայս, Ս. Նախագահը հոգւոց մը կարդաց հանգուցելոյն յիշատակին)

ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆ ՔԱՂ. ԺՈՂՈՎՈՅ
ԵՐԿՈՒ ԱՆԴԱՄՆԵՐՈՒ

ԱՏԵՆ ԷՖ.- Քաղ. ժողովի անդամներին երկուքը իրենց հրաժարականը տուած են: Կը հաղորդենք ժողովիդ: (Ատենապետ ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գրերը)

(Պատճեն)

ՏՐ. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Պ. Մուրատեան Բերայի Կալուածոցին անդամ կը մնա՞յ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ.- Այո, կը մնայ ազգին հաւանութեամբ:

Ե. ՇԻՐԻՆՆԵԱՆ ԷՖ.- Այդ պաշտօնը յախտնական է:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Քանի որ մեծամասնութիւն գոյացած չէ տակաւին, տասը վայրկեան դադար կ'ընենք, երեսփոխաններէ ալ կը խնդրենք որ չցրուին եւ յետոյ կը շարունակենք մեր խորհրդակցութիւնը:

ՏՐ. Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Յետոյ դիւանդ երբ որ օրակարգ ըլլայ այն ատեն ժողով կը հրաւիրէ, մինչդեռ պէտք է 15 օրը անգամ մը նիստ հրաւիրուի եւ ընտրուին նաեւ դիւանները: Ես կը յիշեմ որ օրակարգի մէջ կան խնդիրներ, նոյնիսկ նախորդ շրջանէն [Գրիգոր] Ջօհրապ ԷՖ.ի կրթական գործին վրայ կարելոր ծրագիրը կայ, կարծեմ թէ ասոնք կրնան բերուիլ այստեղ եւ վիճաբանութեան ենթարկուիլ: Ամէն պարագայի մէջ, մայր դիւանը ինք իրաւասութիւն ունի ժողով գումարելու առանց խորհուրդ առնելու Ս. Պատրիարքէն եւ վարչութեան:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Մայր դիւանը հազիւ թէ կազմուեցաւ, միւս դիւաններու կազմութեամբ ալ պիտի զբաղինք: Դիւանս կը փափաքի որ օրուան ամենէն կարելոր խնդիրներուն նախապատուութիւն եւ ստիպողութիւն տրուի, անոնք ալ բնականաբար Ս. Պատրիարքին ու վարչութեան կողմէ պիտի հաղորդուին (ժողովին): [3բ] Մենք այստեղ ներկայանալի ժողովատեղի մը իսկ չունինք, հազիւ այս շաբաթ կարելի եղաւ կանոնադրել այստեղ եւ Գարաեան ԷՖ. սեղանի այս մեծ ծածկոցը նուիրենք: Դիւանս հետզհետէ պիտի զբաղի անհրաժեշտ գործերով:

[4]ՅԱՅՏԱԳԻՐ ՔԱՂ. ԺՈՂՈՎՈՅ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ատենան կը բանանք դարձեալ, թէի առանց մեծամասնութիւն ունենալու: Ժողովին սեղանին վրայ կը գտնուին (հայրենիքի) տուրքի օրինագիծը եւ Քաղ. ժողովի

յայտագիրը. այսօր անոնց մասին որոշում չենք կրնար տալ, բայց կրնանք լսել զանոնք, որպէսզի նախապատրաստութիւն մը ըլլայ յառաջիկայ նիստին համար:

(Ս. Գարաեան ԷՖ. բեմ ելլելով կարդաց վարչութեան յայտագիրը, իսկ հայրենիքի տուրքի օրինագիծը կարդաց ատենապետ ԷՖ.ին:)

Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Ես կ'առաջարկեմ որ թէ՛ յայտագիրը եւ թէ՛ տուրքի օրինագիծը տպուի եւ բաշխուի երեսփոխաններուն ու վիճաբանութիւնը տեղի ունենայ համագումար նիստի մէջ (3), ազգին բոլոր տարրերը անխափր պէտք է մասնակցին այս վիճաբանութեան:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Համազգային Մարմնոյն հետ կնքուած համաձայնութեան հետեւանօք, նախ եւ առաջ մենք պէտք է վաւերացնենք այս օրինագիծը, որպէսզի օրէնքի հանգամանք առնէ: Թէ՛ հռոմէականք եւ թէ՛ բողոքականք, որովհետեւ կը պահպանեն իրենց գոյութեան իրաւունքը ընդհանուր գիծերու մէջ, պէտք է որ նախ եւ առաջ այս ժողովը տայ այդ օրինագիծին վաւերացման հիմը: Իսկ զալով համաձայնագրին, երեք ժողովներու կողմէ կը քննուի ուրոյն ուրոյն:

ՏՐ. Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Քանի որ մեզմէ պիտի վաւերանայ, աւելի լաւ չ'ըլլա՞ր որ անոնք ալ գան եւ համախորհուրդ վաւերացնենք:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Համաձայնագիրը այսօր վաղը պիտի անցնի արդէն իրենց ժողովներէն եւ պիտի բերուի այս ժողովին, հետեւաբար կանխահաս է այդ մասին ռեւէ խօսք եւ կարծիք:

[5]Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Երեք յարանուանութեանց պատրիարքարանները իրենց օրէնքները ունին եւ անոնք պիտի պահպանեն: Մենք զանոնք ձուլելու կողմը չենք եւ իրենք ալ կ'ուզեն պահպանել իրենց ուրոյն կազմակերպութիւնը: Եթէ այդ օրէնքը երեք պատրիարքարաններու ժողովներուն միեւնոյն ատեն գումարուելով եւ խորհրդակցելովը քննուի եւ միւս յարանուանութեանց անդամներն ալ ներկայ գտնուին, ինչպէ՞ս պիտի գտնենք մեծամասնութիւնը, այնպէս որ անոնք պիտի կարծեն որ մեր ժողովին որոշումներուն կ'ենթարկուին: Ազգ. ժողովը իր ինքնօրինութիւնը պիտի պահէ, բայց իւրաքանչիւր Ազգ. ժողով պիտի վաւերացնէ իրեն ներկայացուած օրէնքը, որովհետեւ մեր կատարածը գործակցութիւն է, ձուլում չէ: Այնպէս որ, եթէ իւրաքանչիւր ժողովի մէջ նկատողութեան առնուի եւ վաւերացուի օրէնքը, երեք յարանուանութեանց կողմէ ալ

հաստատում ավտի ըլլայ:

Գ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ ԷՖ.- Միւս յարան-
ւանութեանց հետ մեր ըմբռնած գործակցու-
թիւնը այն է որ իւրաքանչիւրը իր օրէնքներով
աշխատի: Օրինակի համար, ծրագրին մէջ
ըստած է թէ անոնք որ իրենց տուրքը չեն
վճարեր, պիտի գրկուին եկեղեցական հանդի-
սատուութիւններէ: Հայ հռոմէականք եւ հայ
բողոքականք մեզի հետ մէկտեղ նստելով, չեն
կրնար քուէարկել այս օրէնքը: Մեր մէջ
սովորութիւններ կան, իրենցն ալ տարբեր է,
այս պատճառաւ համազգային նիստի մէջ չեն
կրնար քննուիլ անոնք:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Մեր օրէնքը մեզի
կը հրամայէ որ ամէն որոշում մեծամասնու-
թեամբ տրուի, եւ այնպէս ալ կը կատարենք
քուէարկութիւնը: Հռոմէականք ալ իրենց
մեծամասնութեան կը հետեւին: Եթէ այդպէս
չպիտի ըլլայ, հիմա պէտք կ'ըլլայ որ նոր
սահմանադրութիւն մը դնենք:

Ս. ՍՐԵՆՅ ԷՖ.- Ես կը ցաւիմ որ 5-6
ամսուան փորձերէ յետոյ այս խնդիրը կրկին
հոս կու գայ այս ձեւով եւ ինձ կը թուի թէ ժողովը
ձախող որոշում մը կու տայ լուսաւորչակա-
նացնելով [6] հայութիւնը, որ մէկ է եւ անբա-
ժանելի: Կա՛մ եկեղ էին մեր մինչեւ հիմակուան
այդ իմաստով արտայայտութիւնները, կա՛մ
ծրագիրը հետեւողական չէ: Լուսաւորչական
հայեր իրենց ներքին խնդիրները ունին,
կասկած չկայ, նոյնը ունին նաեւ բողոքականք,
բայց կան խնդիրներ, որոնք բացարձակ են ու
պէտք է միասին քննենք: Մենք կ'ուզենք մնալ
կրօնական յարանուանութիւն աստուածպե-
տական կառավարութիւնը կործանելէ վերջն
ալ: Պէտք էր վարչութիւնը բերէր իր ծրագիրը
վերին իրաւասու մարմնոյ մը առջեւ, որ պիտի
ըլլայ Համազգային Մարմինը: Հաստատուելիք
տուրքը որբերուն եւ տարագրեալներուն համար
է, որոնք կը վերաբերին ամբողջ ազգին եւ այս
ժողովը պէտք է զբաղի յարանուանութեանց
գործերով: Ես այս յայտագիրը անհամապա-
տասխան կը գտնեմ մեր բաղձանքներուն:

ՆԱԽԱԳԱՀ Ս.- Եղբայրութեան գաղա-
փարը լաւ է եւ համազգային բնոյթ ունեցող
խնդիրներու մէջ մենք կ'աշխատինք այդ
ուղղութեամբ: Սակայն ամէն հասարակութիւն
ունի իր մասնաւոր խնդիրները, որոնք
առանձին նկատողութեան կ'առնէ: Եթէ ընդու-
նինք պարզուած սկզբունքները, ասիկա պիտի
նշանակէ եկեղեցւոյ եւ ազգի բաժանում,
մինչդեռ մեր եկեղեցին ազգային եկեղեցի է:

Մենք գիտենք թէ հայ ազգը իր պետութիւնը
պիտի ունենայ եւ այն ատեն կրօնականներուն
պիտի մնան միայն կրօնական գործերը: Մենք
փափաքող ենք այդ օրը տեսնելու, բայց մինչեւ
այն ատեն եկեղեցւոյ եւ ազգի բաժանման
խնդիր չունինք, որովհետեւ չունինք այնպիսի
պատճառ մը, որ յառաջ բերէ այդ բաժանումը
եւ այս ժողովը, որուն մէջ եկեղեցականք ունին
իրենց ձայնը եւ մասնակցութիւնը, չեն կրնար
քուէարկել որ բաժնուի ազգը եկեղեցիէն:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Ես կը կարծեմ
որ այս վիճաբանութեան մէջ գլխաւոր հիմ մը
պիտի ճշդուի: Քիչ առաջ ըստածը նորութիւն
չէր: Կը պնդեն թէ մեր եկեղեցին ազգային
եկեղեցի, հայ եկեղեցի է, բայց անոնք որ
Էջմիածին գացած են, պէտք է տեսած ըլլան որ
գրուած է «Սինօղ լուսաւորչական հայոց»:

Ա. ԱԼՊՈՅԱՆԵԱՆ ԷՖ.- (ընդմիջելով)
Այդ բառերը գրողը ռուս կառավարութիւնն է եւ
ոչ թէ ազգը:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- (շարունակելով)
Ես կը կարծեմ որ կեանքը կասեցնել կարելի չէ
եւ այնպէս կ'ընդունին [7] որ որքան հայ ենք
մենք, նոյնքան հայ են անոնք, հետեւաբար
սխալ կ'ըլլայ ազգ. եկեղեցի ըսել: Մենք մեր
գլխաւոր խնդիրները պիտի վարենք այնպէս,
ինչպէս կը վարէինք հիմէն, իսկ եթէ մեր
ազգային գործերը [վարենք] կրօնական
տեսակէտով, անոնք որքան որ եկեղեցիի հետ
կապենք, չենք կրնար վարել, պէտք է
կանգնինք ազգ. հողի վրայ: Չեմ գիտեր թէ
խնամատարական գործը ի՞նչ կապ ունի այս
գործերուն հետ: Կան հոգեւոր պետեր, որոնք
քաղաքական ներկայացուցիչներ են միեւնոյն
ատեն: Անգլիոյ թագաւորը հոգեւոր պետ մ'է իր
երկրին մէջ, բայց ուր որ երթալ պէտք է՝ հոն
կ'երթայ եւ ներկայ չի գտնուիր այնտեղ ուր
պէտք չէ: Պէտք է կարծեմ որ համազգային
մարմին մը եւ համազգային վարչութիւն մը
գոյութիւն ունենայ եւ տարբեր տարբեր
յարանուանութեանց ժողովներ գործադրու-
թեան խողովակներ ըլլան:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս ժողովին
մէջ համազգային գործակցութեան հակառակ
ո՛չ եկեղեցական եւ ո՛չ աշխարհական երես-
փոխան գոյութիւն ունի: Ես կը զարմանամ Պ.
Սրենցին, որ այս կերպով կ'արտայայտուի:
Մենք իրեն հետ պաշտօնակից եղանք Քաղ.
Ժողովի մէջ եւ երբ կարգը եկաւ պատրիարք-
ներու գործակցութեան, այն ատեն համոզուե-
ցանք որ ընդհանուր պահանջը այն էր, որ

պէտք էր անայայլ պահել պատրիարքարանները, ընդունելով համագործակցութեան մէկ ձեւ միայն, որոշ պայմաններու մէջ գործակցելու համար: Մենք շատ աշխատեցանք որ Համազգային Ժողովէն ծնած մէկ վարչութիւն մը վարէ գործերը եւ այս նպատակաւ շաբաթական մէկ քանի նիստեր ունեցանք միւս յարանուանութեանց հետ: Վերջին նիստին մէջ, ընդունուեցաւ պարզ գործակցութեան ձեւը, պահպանելով հին կազմերը. նոյնիսկ հայ հռոմէականաց ներկայացուցիչ ատենապետ Է.Ֆ.ին առաջարկ մը քերաւ որ այն ամէն խնդիրները, որոնք միաձայնութեամբ չեն տրուիր, գործադրելի չեն: Այս է ճշմարտութիւնը: Ժամանակը անշուշտ պիտի դարձանէ ասոնք: Տուրքի խնդրոյն մէջ ալ այսպէս եղաւ, հետեւաբար ոչ մէկ նախապաշարում չունեցաւ, [8] կը կարծեմ որ վարչութեան ներկայացուցած ձեւէն զատ ուրիշ կերպով գործել կարելի չէ:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Մեր ընկերներէն անոնք որ գաղափար կը յայտնեն թէ համազգային մարմին մը պէտք է կազմուի, պէտք է յիշեն թէ ատիկա կրնայ ըլլալ նոր սահմանադրութիւն մը կազմելով. Ազգ. Ժողովը իրաւունք ունի այն ատեն իր կարծիքը յայտնելու: Բայց կարծեմ թէ մենք հիմա չեղեցանք նիւթէն: Այս տեսակ օրէնք մը զատ զատ պատրաստուելէ յետոյ, Ազգ. Ժողովը օրակարգ կ'անցնէ խնդիրը եւ կը խորհի թէ այս ձուլումը կատարելու է, թէ ոչ:

ՏՐ. Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Խօճասարեան Է.Ֆ.ի բացատրութիւններէն այն եզրակացութիւնը հանեցի որ Համազգային Մարմինը սնանկացած է: Մեր ըմբռնածը այն է որ երբ համազգային գործերով զբաղինք, այն ատեն կոչում պիտի ընենք Համազգային Մարմնոյն, իսկ մեր ներքին գործերու համար, պատրիարքարանը պիտի գործէ իր օրէնքներով: Մենք պիտի պահենք մեր Սահմանադրութիւնը, միւսներն ալ պիտի պահեն իրենց ներքին կազմակերպութիւնը: Օրինակի համար, տուրքի խնդրոյն համար ինչո՞ւ չմիանան զանազան յարանուանութիւնները. մենք կ'ողբանք որ համազգային մարմին մը գոյութիւն չունի: Մենք բնաւ միտք չունինք զատելու ազգը եւ եկեղեցին:

ՆԱԽԱԳԱՀ Ս.- Ես կը կարծեմ որ տօքթօրը հակասութեան մէջ է: Ինք ամենէն ատիկ նախանձախնդրութիւն ցոյց տուած էր Սահմանադրութեան պահպանման համար,

մինչդեռ հիմա բաւական միամտութեամբ Քաղ. Ժողովի իրաւասութիւնը կու տայ ուրիշին:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ ԷՖ.- Գոհ եմ որ այս խնդիրը Ժողովի սեղանին վրայ ելաւ եւ մեր արձանագրութեան մէջ անցաւ: Ես եղած խօսքերը չպիտի կրկնեմ, համաձայն եմ որ համազգային մարմին մը կազմուի. ատիկա թէ՛ փափաքելի եւ թէ՛ իրականաւոր է: Կ'ընդունիմ որ ձուլումը ըլլայ, բայց ասիկա երեւակայական է եւ իրականացումը անկարելի է, որովհետեւ ենթադրելով որ խառն մարմին մը կազմեցինք, պահ մը խորհինք թէ ի՞նչ իրաւասութիւն պիտի ունենայ եւ այդ մարմնոյն մէջ վիճաբանութիւնները ինչպէ՞ս պիտի ըլլան, որոշումներն ինչպէ՞ս պիտի տրուին մեծամասնութեամբ: [9]Բայց մենք մեր իրաւունքները կրնա՞նք յանձնել ուրիշին, ըսին, եւ իրաւունք ունէին, որովհետեւ մեծամասնութեամբ պիտի տրուէին որոշումները: Սակայն քաղաքական խնդիրներու համար կարելի է միասնաբար աշխատիլ. իսկ տուրքի օրէնքը անոնք ալ իրենց Ժողովներէն պիտի անցնեն: Ինչպէս կը տեսնէք, եղած առաջարկները **խօքօք** (4) են, որոշում չկայ: Քանի որ քուէարկութեամբ պիտի որոշուի ամէն խնդիր, ենթադրենք թէ քուէարկութիւն կատարեցինք, որուն մասնակցեցան 15 հռոմէական եւ 3 բողոքական անդամներ եւ մեծամասնութիւնը չհաւանեցաւ, ինչպէ՞ս պիտի ըլլայ, պիտի ըսենք որ անո՞նք ալ հաւանեցուցէք, բայց անկարելի պիտի ըլլայ, ուստի ատելորդ է զբաղիլ այնպիսի գործերով, որոց իրականացումը կարելի չէ:

Հ. ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ ԷՖ.- Չեմ կարծեր որ Ժողովին մէջ եղած պերճախօսութիւնները պիտի կրնան գործնական լուծման մը յանգիլ, որովհետեւ Խօճասարեան Է.Ֆ. մեզի կը հաւաստէ թէ հայ հռոմէական եւ հայ բողոքական ազգայինները չպիտի ուզեն մասնակցիլ այդ կերպ խորհրդակցութեան մը, ուրեմն խնդիրը ինքնիրեն կը լուծուի արդէն...

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- (ընդմիջելով) չուզեցին...

Հ. ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ ԷՖ.- (շարունակելով) Վերջ տանք ուրեմն այս վիճաբանութեան եւ զբաղինք օրակարգի վրայ գտնուած ուրիշ խնդիրներով: Այս գործը այնպիսի վիճակ մը ունի որ կը մնանի այն հարսնիքին, որուն փեսան պիտի գայ, բայց հարսը չպիտի գայ:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Այս վիճաբանութիւնները վերջացնելէ առաջ, կ'ուզեմ ուղղել կարեւոր կէտ մը: Տր. Թերզեան Է.Ֆ.ի պատաս-

խանելով Խօճասարեան Էֆ.ի բացատրութիւններուն, սա եզրակացութիւնը հանեց որ Համազգային ժողովը վիժած է, սնանկացած է: Այս ենթադրութիւնը բացարձակապէս սխալ է: Միշտ **բրօքօքօլը** (5) մշակելով հանդերձ, այդ երեք յարանուանութեանց պետերը շարունակ կը զբաղին ազգին ընդհանուր եւ սկզբունքի խնդիրներով: Այս յայտարարութիւնը կը խընդրեն որ արժանագրոյի:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Խօսք կ'ուզեմ պատասխանելու համար Ս. Նախագահին որ միամիտ կոչեց զիս: Ես միամիտ չեմ, այդ բացատրութիւնը ուրիշ տեղեր թող գործածէ:

ԱՏԵՆ ԷՖ.- Խօսք չեմ կրնար տալ այլեւս, վիճաբանութիւնը փակուած է վարչութեան տուած բացատրութեան վրայ: (Ատենան փակուեցաւ ժամը ...ին)

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1.- Այս ատենագրութեան կը նախորդէ հետեւեալ արձանագրութիւնը պարտականող նամակաթուղթ մը, որ կը պատկանի Մարտէյի Ս. Թարգմանչաց Մայր Եկեղեցոյ հոգաբարձութեան եւ կը կրէ կնիքը Գրիգորիս Եպսկ. Պալաքեանի. «Ծրարք. 1 (1-Ք255), Պարտականութիւն».- Ատենագրութիւնը Ազգային ժողովոյ. բուսագրութեան վրիպակ, աւելի է ք. 252ա, 252բ., Բ126, պակաս է ք. 310»:

2.- Հմայակ Դիմաքսեան (Այազմալեան) Արքեպիսկոպոս ծնած էր 1839-ին, Պոլիսը կազմած էր իր եկեղեցական ծառայութեան հիմնական դաշտը եւ մէկէ աւելի անգամն թեկնածու ներկայացած էր Պոլսոյ պատրիարքական աթոռին:

3.- Հոս համագումար նիստին և յաջորդ՝ Ս. Գարաբանի ելոյթին մէջ Համազգային Մարմնին վերաբերող ակնարկութիւններով մատնացոյց կ'ըլլայ Համազգային ժողովը: Չաւէն Պատրիարք իր «Պատրիարքական Յուշերս» հատորին մէջ կը նշէ թէ իր առաջարկով երեք յարանուանութիւններէ ներկայացուցիչներ հաւաքուած և համաձայնած էին կազմել երեք հոգեւոր պետերն եւ չորս առաքելական, երկու կաթողիկէ եւ երկու աւետարանական ներկայացուցիչներէ կազմուած համազգային մարմին մը՝ պաշտօն ունենալով «յարաբերական խնդրոց մէջ ի հարկին հաւաքական դիմումներ կատարել եւ ազգային պահանջները ներկայացնել Օսմանեան եւ Համաձայնական պետութեանց մօտ, ինչպէս նաեւ համազգային բնոյթ ունեցող միւս խնդիրներու մասին խորհրդակցել...»: Ըստ նոյն յուշերուն, Համազգային ժողովի առաջին նիստը տեղի ունեցած է 8 Մարտ 1918-ին:

4.- Մտացածին, ցնորատեսական:

5.- Համաձայնական կարգով ծեր

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ
Նիստ 19 Մեպտ. 1919)

Նախագահ՝ Ս. Պատրիարք
Ատենապետ՝ Պարզեւ Էֆ. Փափագեան

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ներկայ երեսփոխանաց թիւն է 58. ժողովը իր մեծամասնութիւնը ունի, բայց Ս. Պատրիարքը քիչ մը յապաղած ըլլալով, երիցագոյն անդամ Տ. Վահրամ Արք. (Մանկունին) կը հրաւիրեն որ նախագահէ այս գումարման:

Յ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Այսօր Արարալի յաղթանակին (6) տարեդարձն է. կը փափաքինք որ Ազգ. ժողովը յիշատակութիւն մը ընէր այդ մասին, կարծեմ թէ նուիրական պարտականութիւն մ'է ատիկա:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Կը հրաւիրեն Նախագահ Ս.ը որ օրհնէ անոնց յիշատակը. նոյնպէս կը հրաւիրեն ձեզ որ յոտնկայս յայտնէք ձեր յարգանքը:

(Ժողովականք ոտքի ելլելով Տ. Վահրամ Ս. աղօթք մը կարդաց անոնց հոգւոյն համար:)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Հիմա պիտի անցնինք օրակարգի, որ հայրենիքի տուրքի խնդիրն է:

Ա. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Ասիկա բոլորովին ազգային հանգանակութեան խնդիր է եւ իբր ազգային օրէնք, փափաքելի է որ հայ բողոքականք եւ հայ հռոմէականք ալ մասնակցէին այս խորհրդակցութեան, յայտնեն խնդիրը համագումար ժողովով նկատողութեան առնուէր:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ինչպէս կը յիշէք, անցեալ նիստին, վարչութիւնը պնդեց իր տեսակետին վրայ եւ յարմար դատուեցաւ որ հայ ազգային ժողովը զբաղի այս օրէնքին քննութեամբ եւ իւրաքանչիւր հասարակութիւն զբաղի իր ժողովին մէջ: Ժողովը տարակարծիք չգտնուեցաւ ասոր: Ամէն հասարակութիւն իր մարմիններով կը զբաղի:

Հ. ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ ԷՖ.- Այսօրուան օրակարգը տպագրուած ներկայացուելուն համար դիւանիդ շնորհակալութիւնս կը յայտնեն: Երբ այս օրինագիծը մօտէն քննենք, կը տեսնենք որ պարզ **քրօժէ** (7) [11] մ'է անիկա: Կը տեսնենք որ հաւաքութիւն տուրքին գործածութեան եղանակին վրայ ռեւէ յօդուած մը չկայ: Շատ փափաքելի էր որ երկու մասի բաժնուէր այս օրէնքը եւ հաւաքութիւնը դրամին գործածութեան եղանակին վրայ ալ տրամադրութիւններ գտնուէին: Այնպէս որ օրէնքը շատ առաձգական է եւ կը վախսցուի որ անտեղու-

քեանց պատճառ դառնայ: Բ. յօդուածին մէջ ըստւած է թէ տուրք չտուողը ազգին կողմէ ընծայուելիք մասնատուր դիրութիւններէ պիտի գրկուի: Այս գրկումը յախտնակա՞ն է, թէ ժամանակատուր. վերջապէս կ'առաջարկեն որ իրաւագէտ անդամներէ յանձնաժողով մը կազմուի եւ քննէ այս օրէնքը, որ աւելի **ամաքտօրի** (8) գործ կ'երեսայ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Իւրաքանչիւր երեսփոխանի առարկութեանց զատ զատ բացատրութիւն չի տրուիր: Բացատրութիւնը պիտի տրուի երբ ամենքը խօսին վերջանայ: Վարչութիւնը Ազգային Ժողովին եկած է օրինագծով մը, ըսելու համար որ ամէն հայ մասնակցի հայրենիքի տուրքին եւ իր ազգային պարտականութիւնը զլացողներու համար ձեռքը ունեցած բարոյական միջոցները պիտի գործադրէ. այսօրուան Ազգ. Ժողովին մէջ խորհրդակցութեան առարկայ ըլլալիք խնդիրը այս է:

ՏՐ. Ս. ԹԷՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Դիշդ է եղած դիտողութիւնը թէ թերի է պատրաստուած կանոնը: Ես չեմ կրնար երեսակայել ոեւէ հայ որ չկատարէ իր պարտականութիւնը, բայց եթէ երբեք գտնուի մէկը որ զանցառութիւն գործէ, կարծեմ թէ յիշուած պատիժներու մէջ ամենէն ազդեցիկը պիտի ըլլայ դարձեալ լրագրական հրատարակութիւնը, կամ նուիրատուութենէ խուսափողներու անուններուն եկեղեցւոյ բակը կախուիլը: Այսուհանդերձ, պէտք է հոգ տարուի որ պահանջուած գումարը համեմատական ըլլայ տուողին կարողութեան եւ մեծամեծ պահանջումներ[ով] դժգոհութիւններ չստեղծուին: Վարչութիւնը իր ծրագրին մէջ դարձեալ անորոշ անցած է թէ ինչ պիտի ըլլայ որքերու եւ տարագրեալներու բաժինը եւ ինչ պիտի ըլլայ պատրիարքարանի բաժինը: Պէտք էր որ համեմատական չափ մը ներկայացնէր, մինչդեռ չէ ներկայացուցած: Այս կերպով, այս խնդրէն ծագում առնելիք զանգատներուն վերջ կը տրուէր: Ես պէտք կը տեսնեմ որ այս օրինագիծը վերստին յոնք վարչութեան, որպէսզի այդ թերիները ամբողջանան: Սակայն կը խորհիմ որ այս միջոցները բաւական չեն դարձանելու մեր ծովածաւալ պէտքերը: Պէտք է դիմենք ուրիշ միջոցներու. օրինակի համար, ընդհանուր հանգանակութեան կոչ ընենք զաղոթներուն, [12] որ իրենց նիւթական օժանդակութիւնը բերեն. նոյնպէս եւրոպական քաղաքներու մէջ հանգանակութեան ձեռնարկ ընենք. կան տեղեր, ինչպէս Իտալիա եւն., ուր

ոեւէ դիմում չեղաւ, հոն ալ պէտք է դիմում ըլլայ, կրնանք նաեւ դիմել թուրք շրջանակներու...

ՉԱՅՆԵՐ.- Չենք ուզեր:

ՏՐ. Ս. ԹԷՐԶԵԱՆ.- Դուք գիտէք. վերջապէս, մէկ կողմէն նպաստի համար աշխատած ատեն միւս կողմէ առիթ չտանք յոռի մատակարարութեան, մեզ կործանողը այն է: Ատանայի նպաստի գործերուն մէջ խառնուող պաշտօնեայի մը համար քիչ ժամանակ վերջ ըստեցաւ որ **արարքըման** (9) ծախու առած է, վերջապէս այս կարգի գալթակողութեանց առիթ տալէ զգուշանալ պէտք է:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Ես կարճ դիտողութիւն մը ունիմ: Վարչութեան նպատակն էր առաջին օրէն գործերու մէջ կանոնաւորութիւն մը ստեղծել. հետեւաբար մուտքի համար, ծախսի համար խորհուած միջոցները պէտք էր այստեղ ներկայացուէին: Ելմտից Դիւանի խօսք կայ. այդ դիւանը արդեօք կազմուա՞ծ է եւ ինչ կերպով պիտի զանձուին տուրքերը եւ ինչ ձեւով պիտի ծախսուին. ես պէտք կը տեսնեմ որ ճշդուած ըլլան բոլոր այդ կէտերը:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Մենք ամենէն առաջ օրէնքին սկզբունքը ուզեցինք ճշդել եւ այդպէս ալ ըրինք: Երբ անցանք մանրամասնութիւններուն, տեսանք որ սահմանադրական կազմակերպութիւններով կարելի չէ զլուխ հանել գործը, հետեւաբար պէտք տեսանք ունենալ բացառիկ կազմակերպութիւններ. մենք առջի վարչութեան կէտքը եւ գործը բաւական եղաւ արդէն լուսաբանելու մեզի: Անկէ վերջ խորհրդակցութեան առարկայ եղաւ մեզի սա կէտը թէ, այս տուրքը ինչ համեմատութեամբ եւ սկզբունքի վրայ առնելու է: Եւրոպայի մէջ ալ զանազան համեմատութեան եզրեր ընդունուած են, սակայն մտածեցինք թէ այս երկրին մէջ տուրքի համար, [13] օրինակի համար **ԹԷՄԵՔԻՍԻ** տուրքին (10) համար այլ եւ այլ պայմաններ կան, օրինակի համար կը խորհուի որ հարկատուն որքան վարձք կու տայ, քանի սպասաւոր ունի եւն., եւ կ'աշխատուի որ ամէնուն համար արդար սկզբունք մը գործադրութեան դրուի: Մենք այդ միջոցները գործադրելու հնարաւորութիւն չունենալով, խորհեցանք որ լաւագոյն միջոցը կրնայ ըլլալ հարկատուին կարողութիւնը թողուլ պատուաւոր ազգայիններու զնահատման: Օրինակի համար երբ վաճառական մը ներկայանայ իր տուրքը տալու համար, անշուշտ այսպիսի մէկը ծանօթ կ'ըլլայ հրապարակին եւ

կրնայ գնահատուիլ իր հարստութիւնը, որ արդիւնք մը կը բերէ: Այս տուրքին համար մեր որոշած գնահատման հիմը այս է: Գալով ծախսուելուն, ժողովը այս օրէնքը ընդունել վերջ գործադրութիւնը կը մնայ վարչութեան, հետեւաբար մեզի պէտք եղածը այն է, որ ժամանակ տաք մեզի, մենք ալ պատասխանենք ձեր հարցումներուն: Ըսուեցաւ որ ուրիշ աղբիւրներու պէտք է դիմել: Ազգը պէտք է կատարել նախ իր պարտականութիւնը եւ եթէ չբաւէ, որոշած ենք փնտռել այդ միւս աղբիւրները, որոց վրայ խօսելու ատենը չէ:

Ն. ՕՀԱՆՆԵԱՆ ԷՖ.- Ես նախ եւ առաջ ձեր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ այն անխիղճ եւ անզգայ մարդոց վրայ, որոց հացին իւղ կը քսեն այս կարգի վիճաբանութիւնները: Ասոր դէմ իբրեւ դարման մէկ միջոց կայ. պէտք է ըսենք թէ ազգային տուրքը պարտաւորիչ է եւ ով որ չի վճարեր, անոր համար պատիժներ սահմանենք: Ամէնքդ ալ պէտք է գիտնաք որ խնամատարութեան գործին համար առնուազն ամիսը 35,000 ոսկի պէտք է: Օտարները մեզի կ'ըսեն թէ ինչ որ ըրիք մեզի ըսէք, որպէսզի մենք ալ բացատրենք ձեզի թէ ինչ պիտի ընենք: Մենք 15,000 որք ունինք մեր տրամադրութեան ներքեւ, որուն 4,000-ը ամերիկացիք կը հոգան, ուրեմն 11,000 որք պէտք է մենք խնամենք. ասոնցմէ դուրս կը մնան ազգին պաշտպանութեան կարօտ տարագրեալները: (14) Ասոնք ապագայ Հայաստանի սիւները պիտի ըլլան եւ մենք այդ կերպով պէտք է նայինք անոնց վրայ, ամէն վայրկեան զգալով մեր պարտաւորութիւնը: Շնորհակալ եմ որ այդպէս զգացողներու քիւր պակաս չէ, հետեւաբար մեր խօսքը կը վերաբերի անզգաներու եւ անտարբերներու: Տը. Թէրզեան ըսաւ որ պէտք է աշխատուի մեծ պահանջումներ չընելու: Այդ կէտերը նկատի ունեցեր ենք եւ ամէնէն ուզուած է իրենց կարողութեան չափով, բայց մեր այդ կանոնները եւ կարգադրութիւնները կը վերաբերին այն անգութներուն, որոցմէ մէկը իրեն եղած հրաւերին վերջերս պատասխանած էր փոքրիկ քթի մը վրայ գրելով «սանթիմ մը չեմ կրնար տալ»:

Ս. ՍՐԵՆՅ ԷՖ.- Անունը տուէք:

Ն. ՕՀԱՆՆԵԱՆ ԷՖ.- (շարունակելով) Անոր անունը, ինչպէս ուրիշներու ալ անունը, պիտի հաղորդեմ ձեր ժողովին, համբերութիւն ունեցէք: Սակայն ի պատիւ թրքահայերուն պէտք է ըսեմ որ այս ժողովուրդը անտարբեր գտնուած չէ իր պարտականութեան մէջ: 9-10

ամիս անցած է զինադադարէն ի վեր եւ յանուն որբերու եւ տարագրելոց՝ թէ՛ նախկին Ռրբախնամին եւ թէ՛ արդի Խնամատարութեան (11) 500,000 ոսկի տրուած է: Ասկէ առաջ 3000 ոսկի տուողը ազգ. բարերար կ'ըլլար եւ մինչեւ իսկ իր անունը այդ կերպով արձանագրել կու տար պատերուն վրայ: Այս բացատրութենէն կը հասկցուի որ ազգը զգացած է այդ պէտքը եւ տուած է, հետեւաբար մեր խօսքը կը վերաբերի անտարբերներուն եւ անզգաներուն: Կը խորհինք որ այդպիսի մարդիկ զրկենք ընտրող եւ ընտրելի ըլլալու իրաւունքէն, սակայն պէտք է խորհիլ որ անոնք իրենց սահմանադրական պարտականութիւնը կը կատարեն աղաչելով, պաղատելով: Դարձեալ ի պատիւ ամէն կուսակցութիւններու պէտք է ըսենք որ եթէ անոնք չաշխատին, բնաւ ընտրող եւ ընտրելի չպիտի ըլլայ. այդպիսիները ի վաղուց անզգայ են: Դարձեալ կ'ըսենք որ [15]պիտի զրկենք պատրիարքարանէ իրենց վայելելիք դիրութիւններէն. այդպիսիները կը խորհին օտար միջոցներու դիմելու, կամ կ'ըսենք թէ երբ դուրս երթամ այն ատեն դրամ կուտամ: Կը խորհինք նոյնպէս զրկելու հանդիսաւորութենէ. ատիկա ի նպաստ եւ ի շահ իրենց է կարծեմ, որովհետեւ քիչ դրամով ըլլալիք գործ մ'է: Հետեւաբար ասոնք մեր փափաքած միջոցները չեն, այլ ըստ իս պէտք է ցանկի մը մէջ տրուի այդպիսիին անունը եւ ցուցադրուի, որպէսզի ազգը գիտնայ անունը խուսափողներուն: Գիտութիւնը ընդունած է որ անձնասպանութիւնը հիւանդութեան մը հետեւանքն է, սակայն անձնասպանին ետեւէն ոչ մէկերնիս կ'երթանք եւ եկեղեցին ալ կը զրկէ այդպիսին հանդիսաւոր թաղումէ ու գերեզմանէն դուրս կը թողու: Եթէ անձնասպանին համար այդպէս կը վարուինք, ի՞նչ պիտի ընենք ազգասպանին համար: Ուստի ես կ'առաջարկեմ որ պատիժներուն վրայ աւելցուի գերեզմանէն դուրս թաղուելու պարագան, որպէսզի անոր ընտանիքը եւ զաւակներն ալ հասկնան թէ իրենց հայրը չէր կատարած իր պարտականութիւնը:

Հ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ ԷՖ.- Ես ալ քիչ մը ատեն առիթ ունեցայ մասնակցելու Քաղ. Ժողովի նիստերուն եւ ունեցայ մտածումներ, զորս չկրցայ ընդունիլ տալ իմ ընկերներուս: Եթէ յայտարարենք այսօր որ հայրենիքի տուրքը վերցած է եւ ամէն ոք ազատ է վճարելու կամ չվճարելու, կը կարծէ՞ք թէ գոհացուցիչ արդիւնք մը առաջ կու գայ: Բնականաբար ոչ,

սակայն մենք այսօր կ'ըսենք որ ամեն անհատի պարտքն է ու պետք է որ վճարէ, տուրք է այս եւ վճարումը պարտաւորիչ, ու ամեն անոնք որ չեն վճարեր, կը պատժուին: Այս ժողովէն ելլալիք օրէնքը այնպէս պետք է ըլլայ որ վճարելիք տուրքը ծանր գոհողութիւն մը չըլլայ եւ արդար հիմներ կ'իրարկուին: Ենթադրենք թէ գնահատիչ մարմին մը կարգեցինք եւ Օհանեան Է.Ֆ.ին ալ անդամ կարգեցինք, ի՞նչ պիտի ընեն, ուզեն չուզեն **արախիթեր** օրէնք մը պիտի գործադրեն: Չկայ աշխարհի վրայ տուրքի օրէնք մը, որուն մէջ սակը [16]որոշուած չըլլայ, մանաւանդ ուղղակի առնուած տուրքերու մէջ: Սակայն ենթադրենք թէ սակին գնահատութիւնը եղաւ 100-ին 10 պիտի վճարէ, բայց ո՞վ պիտի գնահատէ, ինչպէ՞ս պիտի գիտնանք թէ ի՞նչ ունի այդ մարդը: Օրէնքները այդ մասին քմահաճ են, Անգլիոյ մէջ հարկատուին խօսքը հիմ կը բռնուի, իսկ Ֆրանսայի մէջ չեն հաւատար հարկատուին խօսքին եւ տետրակները կը պահանջեն: Իսկ եթէ կալուածատէր է, կալուածները կը գնահատուին: Ես բաւական զբաղեցայ եւ տեսայ որ Սահմանադրութենէն առաջ ազգային տուրք գանձելու համար ժամանակին մինչեւ իսկ կը բանտարկէն եղեր, իսկ Սահմանադրութենէն յետոյ զանազան միջոցներ գործադրուել են: Ես Քաղ. Ժողովի անդամ եղած ատենս խորհեցայ մինչեւ իսկ Համաձայնական տէրութիւններու դիմելու եւ խնդրելու որ իրենք ստանձնեն այս գործը, բայց մեր ընկերները ընդվզեցուցիչ գտան որ այն հայերը, որոնք հարստութիւն դիզեր են [եւ] չեն ուզեր ազգին տուրք տալ, մենք կը դիմենք օտար իշխանութեան այդ գումարները գանձելու համար: Հետեւաբար պետք է գնահատիչ յանձնաժողով մը կարգենք, որ իրաւունք ունենայ բողոքելու եւ եթէ բողոքէ՝ դիմէ վերաքննիչ ատեանին: Ի՞նչ կարծիք ընտրող եւ ընտրելի ըլլալէ զրկում, արարողութեանց հանդիսաւորութենէ զրկում են. հայ ազգը պետք է իր պահանջը գանձելու իրաւունք ունենայ, եւ այն ինչ որ չեն ուզեր վճարել իրենց հաճութեամբ, պետք է վճարեն բռնի ոյժով:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ Է.Ֆ.- Այս կէտերուն վրայ մենք ալ խորհեցանք, սակայն չկրցանք եզրակացութեան մը գալ թէ ինչ հիման վրայ պիտի առնուի տուրքը, որովհետեւ դժուար է որոշել թէ իւրաքանչիւր անհատի հարստութեան աստիճանը ի՞նչ է. ասիկա կը սահմանուի իւրաքանչիւրին **գրտիքին** համեմատ: Ոմանք կալուածներ ունին եւ անոնց վրայ կը հարկ տուրք մը պիտի վճարուի, խորհելու է թէ ի՞նչ

իսկ միւսներուն՝ տետրակի վրայ է: (17) Բայց սաչափը ըսեմ ձեզի որ, ես իբրեւ դատաւոր երբեք չկրցայ օգուտ քաղել վաճառականներու տումարներէն. անոնք որ իրենց տետրակները բերած են, անպատճառ շտկած են, տետրակներէն յոյս չկայ: Դարձեալ եթէ իւրաքանչիւր անհատի առած վարձքը հիմ բռնուի, պետք է դիտել որ միեւնոյն վարձքը առնող մարդոց վիճակը կը տարբերի իրարմէ: Վերջապէս գիշեր ցերեկ աշխատելով չկրցանք գտնել այնպիսի **ֆորմիլ** մը, որ նպաստաւոր ըլլայ մեզի, եւ յարմար դատեցինք որ պատուաւոր անձերու գնահատութեան դիմուի. միւս կողմէ ալ Ս. Նախագահին յորդորները անշուշտ իրենց դերը պիտի ունենան: Իրաւ է որ միանուագ տուրք գանձելու մէջ քիչ մը դժուարութիւն կ'ունենանք, բայց ամսականներուն ոյժ կու տանք: Վերջապէս, կարելի չ'ըլլար հիմնական բան մը սահմանել: Գալով պատիժներուն, անոնք ներկայացուածին պէս թեթեւ բաներ չեն, այդպիսիներու անունը հայ պատմութեան մէջ պիտի անցնի, ըստելով որ երբ տարագրելոց եւ որբոց դժբախտ վիճակը մէջտեղը կը գտնուէր, անոնք զլացան իրենց օգնութիւնները եւ ասիկա պիտի մնայ պատմութեան էջերուն մէջ:

Հ. ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ Է.Ֆ.- Տուրքը սկզբունքով վճարելի է եւ պարտաւորիչ է: Այս կէտը վիճելի չէ: Կը մնայ պատիժներ սահմանելու պարագան: Ըստ իս անոնք օրէնքի տրամադրութեան համապատասխան պետք է ըլլան ենթակային վրայ ազդելու համար: Ես ալ փորձառութիւն ունեցած եւ համոզուած եմ որ ո՛չ տետրակներով կարելի է ստուգել ատիկա եւ ո՛չ ալ անհատի մը արտայայտութիւններով, այլ ժողովուրդը արհեստակցական միութիւններու եւ խմբակներու բաժնուած է, անոնց կրնայ դիմում ըլլալ եւ պարտաւորել որ անոնք որոշեն: Թաղի մը մէջ 20-30 հոգի կրնան իւրաքանչիւր անհատի կարողութիւնը որոշել, հետեւաբար կրնանք անոնց այդ պարտականութիւն[ը] ստանձնել տալ: Երբ այդ մարմինները կը կազմուին, բնականաբար աչքի առջեւ պիտի ունենան որոշ տոկոս մը, որպէսզի հարուստին եւ աղքատին վրայ տարբեր դրութիւնները կիրարկուին եւ 5-10-15 [18] յառաջատուական դրութեամբ: Հարկաւ լաւ բան մըն է որ անհատներ որոշեալ թուով որբ պահեն որբանոցներու մէջ, սակայն մեզի տեղեկութիւն տրուեցաւ որ ընդհանուր հայութեան պէտքերուն համար տուրք մը պիտի վճարուի, խորհելու է թէ ի՞նչ

ճամբայ պետք է բռնել. ես կ'առաջարկեմ յանձնել այս գործը լուրջ մասնախումբի մը, որ իրականացնէ:

3. ՏՆՏԵՍԵԱՆ ԷՖ.- Ազգ. տուրքի գաղափարը հիմն է, սակայն Սահմանադրութիւնը պատրաստուած ատեն ասիկա նուէրի ձեւով նշանակուած է, թէն պարտաւորիչ հանգամանք ունի: Երբ տուրքի գաղափարը կը տրուի, արդէն պարտաւորիչ ըլլալը ինքնին միտք կու գայ, հետեւաբար մեր ընելիք առաջին խնդիրը որոշել է թէ հայրենիքի տուրքը պարտաւորիչ է: Երկրորդ խնդիրը գնահատման խնդիրն է, որ բաւական կնճռոտ խնդիր է, սակայն մենք վստահութիւն ունինք որ վարչութիւնը իր գիտցած ձեւով գործէ այս խնդրին մէջ: Իսկ անոնցմէ վերջը կու գայ անելի կարեւոր խնդիր մը, որուն վրայ չէ խօսուած ծրագրին մէջ: Ազգը ի՞նչ կերպով **գօնքթօլ** պիտի ընէ. ես պետք կը տեսնեմ որ այս կարեւոր կէտը գրաւէ ամէնուս ուշադրութիւնը եւ առանձին առանձին քուէի դրուի այս խնդիրը:

4. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ ԷՖ.- Ըստ իս, ճշդութիւն յետոյ թէ այս ծրագիրը աղքատ է, պէտք է վիճաբանութեան դրուի սա երկու կարեւոր կէտը. նախ եւ առաջ սակին ճշդումը եւ երկրորդ՝ աստիճանաւորում մը: Կը կարծեմ որ եթէ այս երկու կէտը ճշդուի, բաւական կը դիւրանայ գործը:

5. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը այս ծրագիրը պատրաստելու առթիւ բոլոր այս խնդիրները ունէր ի նկատի, սակայն տեսաւ որ կառավարութիւնները երկու ձեւով կը գանձեն տուրքերը՝ մէկը ուղղակի, միւսը անուղղակի: Ուղղակի տուրքերը կը գանձուին իւրաքանչիւր անհատի հարստութիւնը հիմն բռնելով, մինչդեռ պատրիարքարանը իր բարոյական [19] հեղինակութեամբ այդպիսի քննութիւն մը կատարելու անկարող էր, եւ ձեզմէ ո՞վ կրնայ պնդել թէ այդպիսի քննութիւն մը կարելի էր դիւրութեամբ գլուխ հանել. ուստի որոշուեցաւ խառն մարմիններ կազմել, որպէսզի այդ գնահատութիւնը կատարեն. հակառակ քայլ մը բացարձակապէս գործադրելի չպիտի կրնար ըլլալ: Արդէն վճարուելիք ազգային տուրքը տեսակ մը ազգ. նուիրատուութեան հանգամանք ունի եւ մենք տեսանք որ ժլատ ազգի մը հետ չէ մեր գործը, որովհետեւ տարիներ առաջ երբ հազիւ 100 որբ ունէինք ազգ. որբանոցի մէջ եւ դժուարաւ կը կառավարէինք, այսօր ազգը 10,000-է անելի որբերու խնամքը ստանձնած է

եւ այս հաշիւէն կը հասկցուի որ ամէն անհատ իրեն ինկած բաժինը կատարեց, բայց կրնանք ասիկա անելցնել: Գալով այն կէտին որ ժամանակին խորհուրէր է [որ] Համաձայնական կառավարութեանց միջոցով գանձուի ազգ. տուրքը, ես պիտի փափաքէի որ նախ եւ առաջ Սահմանաբեան խանը առնուրէ Համաձայնական կառավարութեանց միջոցաւ: Ես գործին ստիպողութիւնը աչքի առջեւ ունենալով, պէտք կը տեսնեմ որ այս օրէնքը օր առաջ քուէարկուի, որովհետեւ խնամատարական գործը իր վերջին հասոյթներուն եկած է. եթէ այս օրէնքը չքուէարկուի եւ անմիջական կերպով չգործադրուի, խնամատարական գործին առջեւ բացարձակ դժուարութիւններ պիտի յայտնուին:

ՏՐ. Ն. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Նախ եւ առաջ օրէնքին սկզբունքը քուէարկենք. ես ատիկա պիտի առաջարկէի:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Դիտողութիւն կ'ընեն թէ հիմն մը չունի այդ օրէնքը, բայց ո՞վ կրնայ ըսել թէ հիմն պէտք է չունենայ օրէնքը. ընդհակառակը՝ պէտք է ունենայ եւ մենք երկարօրէն խորհրդակցեցանք որ տուրքի վճարման համար տոկոս մը դնենք, բայց յետոյ հաստատելը օգտակար չտեսանք եւ հիմա այդ կէտն է որ ձեր ուշադրութեան կ'ուզենք յանձնել:

[20] Զ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ ԷՖ.- Այդ տոկոսը հաստատուած չըլլալու հետեւանքն է որ մեր գրասենեակներու մէջ միլիօնաւոր հարստութեան տէր ճանչցուած անձեր կը ներկայանան տուրք հաւաքող մարմնոյն եւ ինձմէ ու քեզմէ քիչ կը վճարեն: Ես կը կարծեմ որ Խօճասարեան ԷՖ.ի յայտարարութիւնը ճիշդ չէ, քմահաճ օրէնք մը հաստատել բնաւ օգտակար չէ, ամէն մարդ պիտի ներկայանայ եւ պիտի ըսէ որ իմ պատուոյս վստահեցէք եւ մենք պիտի վստահինք: Ես կը տեսնեմ որ բարոյական հեղինակութիւն մը պէտք է տրուի օրէնքին՝ հարկ եղած ազդեցութիւնը ունենալու համար:

Զ. ՔՀՆՅ. ԷՆՔՍԵՐԴԵԱՆ.- Ես պէտք կը տեսնեմ որ գործնական միջոցի մը դիմենք եւ դասակարգային հիմն մը դնենք եւ վաճառականը, կալուածատէրը, պտղավաճառը որոշ տուրքեր վճարեն: Այս ժողովին այսօր ներկայացուածը կմախք մըն է լոկ օրինագծի եւ մենք ռեւէ անտեղութիւն չենք տեսներ որ ամբողջանայ. հետեւաբար պէտք է գործի սկսիլ անմիջապէս:

Վ. ԹԵՔԵԱՆ ԷՖ.- Նախ եւ առաջ

բարեբախտ կը համարին ինքզինքս որ այսօր առիթը կ'ունենամ ձեր մէջ գտնուելու, բայց միւս կողմէ խորին ցաւով անկարելի է չդիտել կորուստը մեր այն ընկերներուն, որոնք զոհ զացին այնպիսի ահաւոր աղէտի մը, որուն հետեւանքներուն կ'ուզենք դարձան մը տանիլ: Արտասահմանի մէջ ալ ճիշդ այս միեւնոյն միւթին վրայ բաւական զբաղած են: Առաջին Ազգային Միութիւնը երբ կազմուեցաւ Եգիպտոսի մէջ, խորհուրեցաւ թէ ամէն անդամի տալիք գումարը իրական տուրք մը կրնա՞ր ըլլալ, այսինքն՝ գործադրելու միջոց կա՞յ եւ կրնա՞յ գործադրուիլ: Բաւական խորհուրէլ յետոյ, տեսնուեցաւ որ ասիկա տուրք անունին տակ նուիրահաւարութիւն մ'է. մենք ձգտելով հանդերձ ասոր, չէինք կրնար հաստատել: Խորհեցանք օգտուիլ երկրին իշխանութեան բարեացակամութենէն, բայց երբ առաջին առիթը ներկայացաւ, անգլիական իշխանութիւնը զլացաւ մեզի պէտք եղած ոյժը տալ: [21] Այն պաշտօնակիցներս որոնք կը զանգատին ոսկի մը գոյութիւն չունենալուն համար, պէտք է նկատի ունենան այս կէտերը: Վերջապէս գտնուեցան հայեր, որոնք վճարեցին իրենցմէ ուզուած գումարները եւ առաջին տարին տուրքին մէկ մեծ մասն ալ իրականացաւ, սակայն հետզհետէ թուացումներ առաջ եկան: Եգիպտոսի մէջ տուրք հաւաքելու այս ձեռնարկը առաջին օրինակն է: Փարիզի մէջ ալ **սանքսիօններու** մասին երկարօրէն խորհրդակցեցանք, ինչպէս կը յիշեն այդ ժողովին մէջ մեզի հետ գտնուող ընկերները, բայց ոչ մէկ եզրակացութեան հասնիլ կարելի չեղաւ եւ վերջապէս մենք հասանք եզրակացութեան մը, որ զգուշանանք չարիք մը անելի մեծ չարիքով փոխանակելու սկզբունքէն: Հետեւաբար երբ կարելի չէ պատիժի միջոցները գտնել, լաւ կ'ըլլայ որ զգուշացուի քինախնդրական զգացումներ արծարծել: Արդեօք կարելի չէ՞ որ Ս. Պատրիարքը եւ եկեղեցական հայրերը այս մասին անելի ջանք գործադրեն եւ տուրքի արդիւնատրման օգնեն: Կ'եզրակացնեմ, առաջին տարին եթէ մեծ չափով արդիւնք գոյացաւ, ասիկա արդիւնքն էր բոլոր հոսանքներու համերաշխութեան եւ ամէնուն հայրենասիրութիւնը կը պարտաւորէր զիրենք չզլանալ իրենց դրամական բաժինը: Բայց երբ ազգային միութիւնը խախտեցաւ, հետեւանք այն եղաւ որ, զանազան անձեր պատրուակներէ օգտուելով զլացան իրենց մասնակցութիւնը: Եթէ կ'ուզենք այս գործը յաջողցնել,

պէտք է որ համերաշխութիւնը հաստատենք նախ, որպէսզի ժողովուրդը գիտնայ թէ իրացնել համերաշխութիւն կայ:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ինչպէս կը տեսնէք, սկզբունքին վրայ ամէնքս համամիտ ենք, սակայն միջոցներու վրայ կարծիքները կը տարբերին: Տր. Բարսեղեան բանաձեւ մը ունի, ձեր ուշադրութեան կը յանձնեն:

(Ատենապետ Է.Ֆ. կարդաց բանաձեւը)
(Պատճեն)

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Երբ տուրք կը պահանջուի ժողովուրդէն, կ'ենթադրուի որ հասոյթ մը կայ, որուն դէմ ծախք մ'ալ պէտք է ըլլայ. առանց ծախքի պիտո՞ւնէ չ'ըլլար, հետեւաբար պէտք է բերեն պիտո՞ւնէ:

[22]Ե. ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ ԷՖ.- Իմ մասիս համոզիչ կը գտնեմ վարչութեան առաջարկը: Մենք աղքատ ենք, լաւագոյնին ձգտելով պէտք չէ արհամարհենք լաւը: Եթէ յանձնաժողովի կազմութիւնը ընդունինք, անելի պիտի երկարի գործը. ինչպէս վարչութիւնն ալ յարմար դատեր է, պատուաւոր անձեր կրնան որոշել իւրաքանչիւրին աստիճանը: Ասիկա լաւագոյն բանն է որ կրնայ ըլլալ, մինչդեռ հակառակ պարագայի մէջ անելի կրնայ երկարիլ եւ յապաղիլ այս գործը: Կ'առաջարկեմ ընդունիլ ներկայացուած օրինագիծը:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Երբ վարչութիւնը օրէնք մը կը բերէ ու ժողովը անբաւական կը նկատէ, պէտք է դարձեալ վերադարձնէ իրեն որ ամբողջացնէ թերիները: Ես անելորդ կը նկատեմ ուղղակի ժողովին կողմէ ընտրուելիք մարմին մը:

Ա. ԱԼՊՅԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը իր կարծիքը բերած է եւ կ'ըսէ թէ բոլոր եղած առաջարկութեանց վրայ մտածած է եւ զանոնք անգործադրելի գտած է: Այս պարագային օրէնքը իրեն չենք կրնար դարձնել:

Լ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան առաջարկները ընդունեցինք, սակայն **գօնքօղի** համար բան մը չէ խօսուած:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը այս օրէնքը պատրաստելու առթիւ կը նկատէ որ երկու մարմին պիտի ըլլան, որոնցմէ մէկը երբ տուրքի զանձուծով պիտի զբաղի, միւսն ալ ծախսին պիտի հսկէ եւ հակակշիռը պիտի գործադրէ: Այս է պատճառը որ այդ մասին օրէնքին մէջ ռեւէ տրամադրութիւն չէ դրուած:

Հ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան կազմելիք մարմինը իւրաքանչիւր անհատի կարողութիւնը ինչպէ՞ս պիտի գնահատէ,

մարգարէ՞ է, ինչ է:

Ն. ՕՀԱՆՆԵԱՆ ԷՖ.- Գնահատումները պիտի ըլլան սա հիման վրայ. օրինակի համար փաստաբաններ իրենց արհեստակիցները, ոսկերիչները իրենց մարդիկը պիտի գնահատեն: Ատոր վրայ է բռնուած հիմը:

[23]Ս. ՍՐԵՆՅ ԷՖ.- Առանց սակի տուրքի օրէնք չի կրնար ըլլալ, սակայն մեր մէջ եթէ **ալաթուրքա քազարլըխն** է որ պիտի տիրէ, վարչութիւնը թող ըսէ որ ես սակ չունիմ:

ՆԱԽԱԳԱՀ Ս.- Ես կը կարծեմ որ լաւ կ'ըլլայ երբ ըստի թէ ի քաց առեալ անոնք որ ազգին նպաստով կ'ապրին, նուազագոյն սակով մէկ ոսկի պէտք է տան:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ.- Ես ռեւէ անպատեհութիւն չեմ տեսներ որ յանձնաժողովի մը միջոցաւ քննուի այս ծրագիրը եւ օրէնքի լուրջ ձեւ մը տրուի:

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Չենք կրնար սակ դնել:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը գործադրելի կը նկատէ այս օրէնքը իր փորձառութեամբը եւ սակ չի դնէր, սակայն եթէ Ազգ. Ժողովը գործադրութեան համար ուրիշ դիրքութիւն մը կը խորհի, բնականաբար վարչութիւնը չի կրնար մերժել:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Իմ առաջարկս այն է որ ընդունիմք հայրենիքի տուրքի սկզբունքը եւ ռեւէ սակ մը, պայմանաւ որ այդ սակը աստիճանական ըլլայ: Ահաւասիկ այդ մասին բանաձեւ մ'ալ կը ներկայացնեն:

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Ինչ որ պիտի ընենք շուտ ընենք, որովհետեւ սնտուկին մէջ 560 ոսկի մնացած է:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Եղած խորհրդակցութիւնները ամփոփելով կը տեսնենք որ այս օրէնքին սկզբունքը ընդունուած է: Նոյնպէս ընդունուած է որ թերիներ կան ու պէտք է ամբողջաճան, միայն մէկ մասը կ'առաջարկէ ուրոյն յանձնաժողովի մը յանձնել այդ աշխատութիւնը, ուրիշներ ալ կ'ուզեն որ վարչութեան վերադարձուի օրէնքը՝ ամբողջացնելու համար: Արդ ձեր քուէին պիտի դնեմ նախ Տր. Բարսեղեանի եւ ընկերներուն կողմէ առաջարկուած բանաձեւը:

(Ատենապետ ԷՖ. քուէի դրաւ այդ բանաձեւը եւ ընդունուեցաւ մեծամասնութեամբ)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Հետեւաբար ի դիւանէ յանձնաժողովի անդամ կ'առաջարկեմ տեարք՝ Հմայեակ Խոսրովեան, Լեւոն Սաաքեան, Տր. Թէրգեան, Սարգիս Սրենց եւ Լեւոն Տնտեսեան:

Ու կը պահանջենք որ մինչեւ յառաջիկայ Ուրբաթ քերեն իրենց տեղեկագիրը:

ՉԱՅՆԵՐ.- Շատ լաւ:

(Ատենան փակուեցաւ ժամը 4.30ին)

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 19-ի

6.-Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի ընթացքին, 19 Սեպտեմբեր 1918-ին, Ֆրանսական զինեալ ուժերուն մաս կազմող Հայկական Լեգէոնը Արարայի մէջ, Պաղեստին, պարտութեան մատնեց թրքական ուժերը՝ մեծապէս նպաստելով թրքական ճակատին քայքայման եւ Համաձայնականներու յաղթանակին:

7.- Ծրագիր:

8.- Ոչ-մասնագէտի:

9.-Յարկաբաժին:

10.- Թրքերէն թեմքիւ բաղը կը նշանակէ շահ: Խօսքը, ուրեմն, կը վերաբերի շահատուրքին, որ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ առաջին անգամ կիրարկուի սկսած էր 1858-1860 թուականներուն կատարուած կալուածագրային վիճակագրութենէն ետք և 1878-ի դրութեամբ կը կազմէր անհատի մը շահոյքին 4 տոկոսը:

11.-Չաւէն Պատրիարք Տէր Եղիայեան իր «Վատրիարքական Յուշեր» գործին մէջ (էջ 280) կը նշէ թէ ներքին գաւառներէն Պոլիս բերուած հազարաւոր որբերու եւ այրիներու հոգատարութեան համար Պոլսոյ հայերը կազմեած էին զանազան ընկերութիւններ, «որոնց գլխաւորները եղան Որբախնամ եւ Տարագրելոց Ընկերութիւններն ու Հայ Կարմիր Խաչը»: Ապա կ'աւելցնէ. «Ատոնցմէ առաջին երկուքը 1919 Փետր. 28ին միացան եւ կազմեցին «Հայ Ազգային Խնամատարութիւնը», իսկ վերջինը առանձին իր գոյութիւնը պահեց իբրեւ անդամ Միջազգային Կարմիր Խաչին»:

12.- Իրաւաբարական:

13.- Վարկին:

14.- Բանաձեւ:

15.- Հակակշիռ:

16.- Մկրտիչ Սանասարեան (1818-1890) Կարնոյ մէջ 1881-ին իր անունը կրող վարժարանի հիմնադրութենէն ետք, վարժարանին յարստեութիւնը ապահովելու նպատակով պատրաստած էր նաեւ կտակ մը, որուն գործադրութիւնը ի վերջոյ Պոլսոյ Պատրիարքին նախագահութեամբ գործող խնամակալութեան մը վստահուելով, յարմար տեսնուած էր Պոլսոյ Սիրքեճի շրջանին մէջ գնել կալուած մը, զայն մկրտել Սանասարեան Խան անունով եւ այդ խանին հասոյթներով մատակարարել վարժարանին ծախքերը: Առաջին Աշխարհամարտի ընթացքին կառավարութիւնը ձեռք դրած ըլլալով կալուածին վրայ, խնամակալութիւնը զրկուած կը մնար անոր եկամուտներէն: Այդ եկամուտները պիտի վերսկսէին հոսիլ դէպի պատրիարքարան 1919-ի վերջերս: Ուրիշ հարց որ երկար դատեթէ ետք թրքական կառավարութիւնը շարունակելով օսմանեան շրջանէն սկսած հայակործան քաղաքականութիւնը՝ 1935-ին պատրիարքարանը դարձեալ պիտի զրկէր անոր եկամուտներէն:

17.- Պատժամիջոցներու:

18.- Թրքատիպ սակարկութիւն:

19.- Յաջորդ պարբերութենէն կարելի է եզրակացնել թէ Բարսեղեան իր բանձնով կ'առաջարկէր յանձնաժողովի մը վստահիլ հայրենիքի տուրքի վերջնական մշակման աշխատանքը:

